

Н. П. Чорна,
к. е. н., доцент кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін,
Тернопільський національний економічний університет, Нововолинський факультет

СТАН ХАРЧУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК БАЗОВИЙ ІНДИКАТОР ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

N. Chorna,
Ph.D., Associate Professor Department-wide and humanities Ternopil National Economic University Novovolynsk faculty

NUTRITIONAL STATUS OF THE POPULATION AS THE BASIC INDICATOR OF FOOD SECURITY UKRAINE

У статті проаналізовано структуру та динаміку споживання основних груп продуктів харчування населенням України. Виявлено взаємозв'язки між станом харчування і станом здоров'я населення. Обґрунтовано базове значення стану харчування як індикатора продовольчої безпеки держави. Виділено та проаналізовано фактори, що визначають сучасні тенденції зміни стану харчування в Україні.

A structure and dynamics of basic groups of food consumption by population of Ukraine are analyzed in the article. Intercommunications between a nutriture and state of health of population are found out. Base value of nutriture as an indicator of food safety of the state is grounded. Factors which determine the modern tendencies of change of nutriture in Ukraine are selected and analyzed.

Ключові слова: стан харчування, продовольча безпека, індикатор, здоров'я, фактори, зміна.
Key words: nutriture, food safety, indicator, health, factors, change.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З урахуванням основних тенденцій трактування категорії продовольчої безпеки у сучасній світовій науці, а також актуальних напрямів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування у розвинутих країнах світу, можемо констатувати зміщення акцентів концепції забезпечення продовольчої безпеки у напрямку від держави до людини, а отже, зростання її гуманоцентризму. Відповідно, сучасні напрями наукових пошуків у вітчизняній науці доцільно розвивати саме у цьому контексті. Особливої уваги потребують також прикладні аспекти вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки України та зменшення широкого кола негативних наслідків, зумовлених незадовільним станом харчування населення. Власне, оцінка тенденцій зміни стану харчування населення у державі, виявлення його негативних аспектів і розробка шляхів оптимізації і є, на наш погляд, найбільш актуальними завданнями вітчизняних наукових досліджень відповідної проблематики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти забезпечення продовольчої безпеки у національній науці розглядалися у працях Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, О. Гойчук, Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегубчука, В. Шамрая, В. Юрчишина та ін. Загалом, науковий доробок перелічених авторів представляє традиційний напрямок аналізу проблем продовольчої безпеки, що концентрує свою увагу на ролі низки факторів у процесі забезпечення продовольчої безпеки держави. Інший на-

прямок наукових досліджень робить акцент на вивченні впливу інноваційних технологій на покращення якості харчових продуктів і, як наслідок, стану харчування населення та суспільного здоров'я й узагальнює наукові здобутки таких українських вчених, як В. Амбросов, Д. Крисанов, П. Лайко, М. Маренич та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Саме удосконалення теоретико-методологічного підґрунтя другого окресленого нами напрямку вітчизняних досліджень продовольчої безпеки населення, розробка підходів до оцінки стану харчування населення та їх апробація на прикладі України у вигляді мультифакторного структурно-динамічного аналізу і формулюють коло завдань нашого дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на уже тривалу історію розвитку та значний теоретико-методологічний доробок, у національній науці так і не назрів перехід до нової парадигми у розумінні продовольчої безпеки. Варто зауважити, що у зарубіжній науковій думці, питання продовольчої безпеки уже досить давно розглядаються у двох аспектах — як власне продовольча безпека (food security), а також як забезпеченість продовольством населення (food safety). Перший підхід переважно застосовується у дослідженнях продовольчої безпеки на міжнародному та національному рівні, у той час як другий використовується для характеристики продовольчого забезпечення домогосподарства чи людини.

Загалом, більшість зарубіжних фахівців [2; 3; 4; 5] розглядають продовольчу безпеку в чотирьох аспектах:

наявність продовольства, надійність постачання, доступність, ефективність споживання. Оскільки абсолютна забезпеченість цих чотирьох аспектів є неможливою, то, зрозуміло, що жодна країна неспроможна досягнути ідеального стану продовольчої безпеки, якщо серед її населення є хоча би одна особа, яка не може з певних причин отримати повноцінне харчування. Головним індикатором забезпеченості продовольчої безпеки у такому випадку є стан харчування населення.

Водночас, покращення стану харчування населення неминує призводить до економічного зростання регіонів та держав і, відповідно, підвищення їх міжнародної конкурентоздатності. Отже, саме за

допомогою категорії суспільного здоров'я можна окреслити взаємозв'язок між двома протилежними за значенням векторами — забезпеченням продовольчої безпеки держави і людини.

З метою виявлення статистичних взаємозв'язків між динамікою споживання основних груп продуктів харчування та динамікою захворюваності населення України (за основними класами хвороб) нами із використанням наявної інформаційної бази (за даними Державної служби статистики [1] у 1999—2011 рр.) було проведено кореляційний аналіз відповідних рядів даних. Отримані результати представлені у вигляді кореляційної матриці (табл. 1). Розраховані парні коефіцієнти кореляції між рядами змінних дозволяють виявити ступінь (інтенсивність) на напрямок (прямий чи обернений) статистичного взаємозв'язку між вхідними даними.

Проаналізувавши результати розрахунків та спираючись на досвід досліджень подібної проблематики, можемо відзначити декілька важливих закономірностей:

— наявність суттєвого прямого взаємозв'язку між споживанням м'яса, м'ясопродуктів і риби та зростанням захворюваності на онкологічні хвороби і хвороби сечовидної системи;

— пряма залежність між споживанням цукру та захворюваністю системи кровообігу;

— частково можуть бути окресленими також прямі залежності між споживанням картоплі і вродженими аномаліями розвитку, а також між вживанням хліба і хворобами кістково-м'язової і сполучної тканин;

— виявлені обернені залежності мають скоріше випадковий характер і, очевидно, не можуть бути інтерпретованими як об'єктивні закономірності (за винятком оберненої залежності між споживанням калорійних і багатих на вітаміни й мікроелементи груп продуктів та вродженими аномаліями розвитку).

Водночас, на користь об'єктивності виявлених закономірностей свідчить відсутність статистично значимих взаємозв'язків між споживанням окремих груп про-

Таблиця 1. Кореляційна матриця взаємозв'язку між споживанням основних категорій продуктів харчування та захворюваністю (за групами захворювань)

Категорії продуктів	Новоутворення	хвороби нервової системи	хвороби системи кровообігу	хвороби органів дихання	хвороби шкіри та підшкірної клітковини	хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	хвороби сечостатевої системи	уроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин
м'ясо і м'ясопродукти	0,83*	0,13	0,32	-0,03	-0,71	-0,50	0,63	-0,82	-0,41
молоко і мол. продукти	0,51	0,43	0,43	-0,56	-0,49	0,22	0,70	-0,78	-0,03
Яйця	0,62	0,25	0,07	0,18	-0,42	-0,43	0,44	-0,58	-0,22
риба і рибопродукти	0,77	0,11	0,57	-0,27	-0,66	-0,11	0,80	-0,88	-0,41
Цукор	0,12	-0,30	0,72	-0,29	-0,23	0,54	0,45	-0,15	-0,15
олія та ін. рослинні жири	-0,05	-0,67	0,61	-0,25	-0,29	0,34	0,32	-0,11	-0,49
Картопля	-0,81	0,01	-0,27	-0,12	0,71	0,64	-0,54	0,74	0,54
овочі та баштанні	0,02	0,12	-0,52	0,47	-0,07	-0,70	-0,36	0,22	-0,21
фрукти, ягоди, горіхи	0,82	-0,20	0,52	0,06	-0,74	-0,49	0,68	-0,81	-0,63
хліб і хлібні продукти	-0,51	-0,37	0,33	-0,34	0,28	0,75	-0,10	0,39	0,18

* виділені коефіцієнти кореляції >0,70.

дуктів харчування та хворобами органів дихання і захворюваннями, спричиненими зовнішніми впливами (ці дві категорії, очевидно, за своїм характером не можуть мати суттєвої залежності із харчуванням людини).

Поряд із виявленням закономірностей впливу стану харчування населення на стан його здоров'я, на наш погляд, важливо, з метою розробки адекватних регуляторних механізмів, проаналізувати також фактори, що впливають (можуть впливати) на динаміку зміни окремих показників стану харчування за досліджуваний період.

Зокрема, одним із базових і соціально вагомих показників стану харчування населення є рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів. Як показано на рис. 1, у 2001 р. фіксувалися найнижчі протягом 1999—2011 рр. показники споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням нашої держави — 2,8 кг на місяць у розрахунку на одну особу. Загалом, поступове зменшення кількості спожитих м'яса і м'ясопродуктів, які відносяться до категорії надзвичайно необхідних у повсякденному раціоні у 1999—2001 рр., свідчить про загострення кризових явищ не лише у сфері виробництва і споживання харчових продуктів, що досягли піку у 2001 р., але, в першу чергу, про падіння рівня купівельної спроможності населення, зумовленого низкою взаємообумовлених явищ у економіці нашої держави. Поступове зростання вищезгаданих показників розпочалося із 2002 р., однак черговий виток економічної кризи у 2008 р. значно сповільнив цей процес і, в результаті, протягом 2010—2011 рр. показники споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням України так і не змогли перевищити показників 2008 р., які були найкращими протягом усього періоду.

Динаміка споживання молока і молочних продуктів в Україні протягом 1999—2011 рр. також характеризувалась змінними тенденціями розвитку (рис. 2). Наростання регресивних тенденцій у цій галузі розпочалося у 1999—2000 рр., коли показники споживання молочних продуктів зменшились до рекордно малих за весь досліджуваний

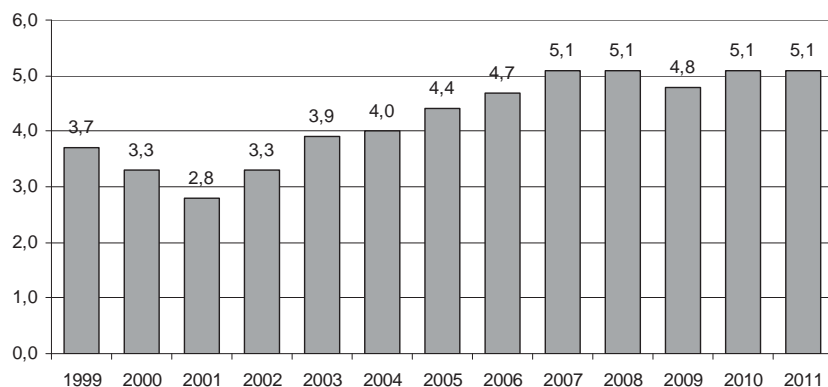

Рис. 1. Динаміка споживання м'яса і м'ясопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

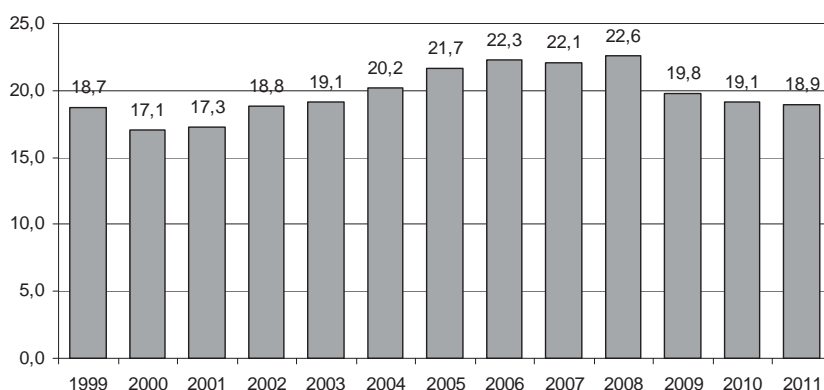

Рис. 2. Динаміка споживання молока і молочних продуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

період — 17,1 кг/особу. Повільне зростання вищезгаданих показників тривало до 2008 р. і досягло максимальної протягом 1999—2011 рр. позначки 22,6 кг у середньому за місяць у розрахунку на одну особу. Однак кризові явища, яких згодом зазнала ця галузь, зумовили різке падіння показників споживання молока і молочних продуктів в Україні, яке триває і до сьогодні. Так, у 2009 р. середній рівень споживання молока і молочних продуктів в Україні становив 19,8 кг/особу і у порівнянні із 2008 р. зменшився на 19,1% у 2010 р і на 18,9% у 2011 р.

Негативні тенденції кризового і посткризового періодів знайшли відображення і на показниках динаміки споживання яєць. Як і у споживанні м'ясо-молочної продукції, у цій сфері кризовим був 2001 р., коли фіксувалися мінімальні рівні вищезгаданих показ-

ників — у середньому 16 шт. за місяць у розрахунку на одну особу.

Аналізуючи динаміку споживання риби і рибопродуктів протягом 1999—2011 рр., слід зазначити про загальне зростання цього показника із 1,3 кг на одну особу за місяць у 1999 р. до 2,1 кг у 2008 р., який був найбільш позитивним для майже усієї сфери споживання харчових продуктів (рис. 3). Загалом, кризові і посткризові періоди не мали такого негативного впливу на сферу споживання риби і рибопродуктів, як на споживання усіх інших харчових продуктів, і щорічні показники зростання не зменшувались до 2008 р. включно. Однак, починаючи із 2009 р. спостерігається скорочення обсягів споживання цієї продукції і у 2011 р. споживання риби і рибопродуктів становило у середньому 1,7 кг за місяць у розрахунку на одну особу.

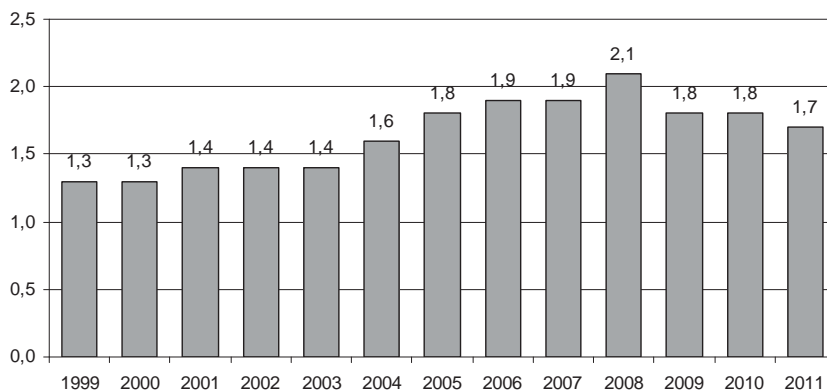

Рис. 3. Динаміка споживання риби і рибопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

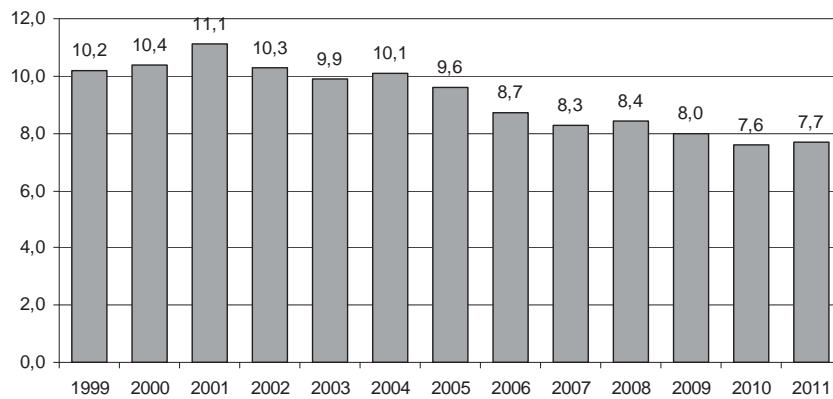

Рис. 4. Динаміка споживання картоплі (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

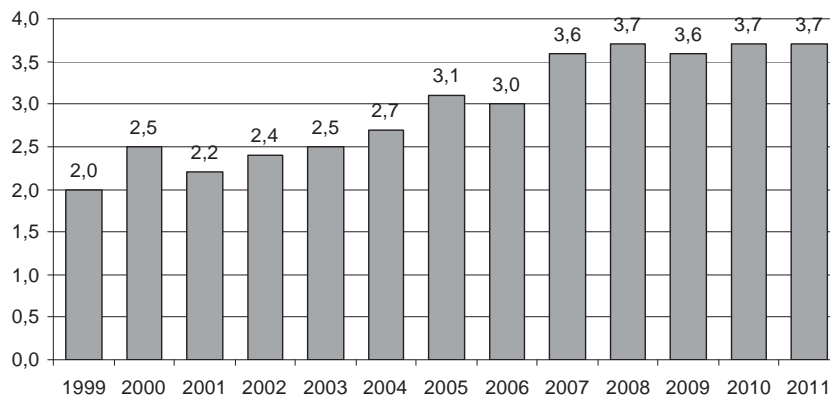

Рис. 5. Динаміка споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Хвилеподібна динаміка розвитку характерна для ще одного базового харчового продукту населення нашої країни — цукру. Характеризуючи особливості розвитку цієї групи харчових продуктів, слід зазначити, що на формування показників її споживання, окрім суто економічних факторів, суттєвий вплив здійснюють і природні чинники, які зумовлюють урожайність або неурожайність цукрового буряка. Загалом, аналізуючи динаміку споживання цукру протягом 1999—2011 рр., можна говорити про зростання показників споживання цієї продукції: якщо у 1999 р. одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 2,7 кг цукру, то у 2011 р. — 3,1.

Хвилеподібна динаміка характерна і для споживання олії та інших рослинних жирів. Порівнюючи показники споживання цієї групи продуктів на протилежних кінцях періоду дослідження, можна говорити про зростання показників споживання: якщо у 1999 р. одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 1,5 кг рослинних жирів, то у 2011 р. — 1,8. Однак, аналізуючи динаміку вищезгаданого показника протягом 1999—2011 рр., помітною є тенденція до зниження рівнів споживання цього продукту: якщо найвищі показники споживання рослинних жирів однією особою за місяць за весь досліджуваний період спостерігалися у 2001—2003 рр. і становили 2,0 кг, то у 2006—2007 рр. вони зменшились до 1,7. Починаючи з 2008 р. у цій сфері спостерігалось незначне зростання показників споживання (до 1,9 кг/за місяць на одну особу), однак протягом останніх років знову фіксується їх зменшення і у 2011 р. споживання олії та інших рослинних жирів у середньому за місяць у розрахунку на одну особу становило 1,8 кг.

Аналізуючи динаміку споживання населенням нашої країни картоплі протягом 1999—2011 рр., слід зазначити про чітко виражену тенденцію зменшення цього показника із 10,2 кг на одну особу за місяць у 1999 р. до 7,7 у 2011 р. (рис. 4). Загалом, скорочення обсягів споживання цього продукту є позитивним моментом, оскільки відображає зростання частки інших харчових продуктів у щоденному раціоні нашого населення.

Кризові і посткризові періоди, які мали місце у економіці України протягом досліджуваного часу неоднозначно позначились на зростанні споживання вищезгаданого продукту. Так, якщо у 2001 р. фіксувалось скорочення рівнів споживання населенням України майже усіх інших харчових продуктів, то рівень споживання цієї продукції, навпаки, характеризувався найвищими за увесь період дослідження, показниками (11,1 кг на одну особу на місяць). Однак, починаючи із 2002 р., спостерігається стабільне скорочення обсягів споживання картоплі до 8,3 кг за місяць у розрахунку на одну особу. Економічна криза у 2008 р. збільшила показник споживання цієї продукції лише на 0,1; у 2007 р. він становив у середньому 8,3, а у 2008 р. — 8,4 кг на одну особу за місяць.

Протягом останніх років спостерігається зменшення показників споживання картоплі населенням нашої країни. Якщо у 2009 р. у середньому однією особою було спожито 8,0 кг/місяць, то у 2010—2011 рр. цей показник зупинився на рівні 7,6—7,7.

Споживання овочів та баштанних культур населенням України у 1999—2011 рр. характеризується змінними тенденціями розвитку. Рівень споживання вищезгаданого продукції протягом 1999—2011 рр. майже не

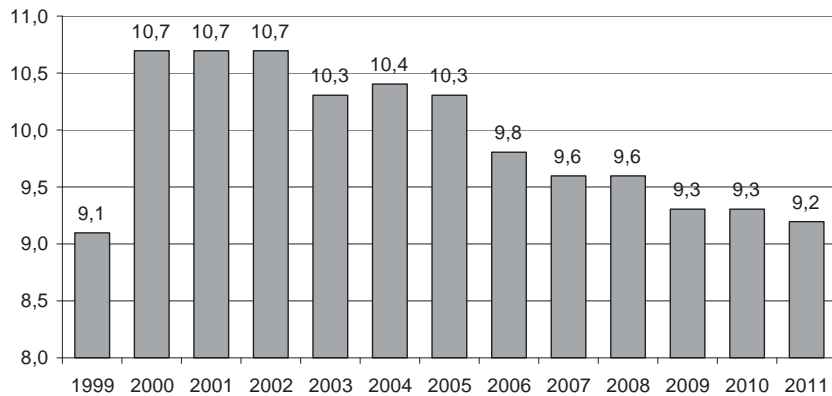

Рис. 6. Динаміка споживання хліба та хлібопродуктів (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

змінився — у середньому від 10,0 до 10,1 кг на місяць на одну особу. Характеристики споживання такої продукції є дуже нестабільними і залежать від низки багатьох чинників, серед яких, окрім врожайності, значний вплив має сезонність та особливості регіональних вподобань у повсякденному раціоні населення. Загалом, якщо говорити про тенденції у споживанні овочів та баштанних у нашій країні, то помітним є слабо виражене зростання показників у споживанні цієї продукції — у 2009—2011 рр. ці показники встановились на рівні 10,1. Найнижчі рівні вищезгаданих показників спостерігалися у 2004 р. та 2007 р., коли одна особа у нашій країні у середньому за місяць споживала 8,7 кг овочів та баштанних культур.

Позитивні тенденції стабільного зростання споживання населенням нашої країни характерні для фруктів, ягід, горіхів та винограду (рис. 5). Аналізуючи динаміку вищезгаданого показника протягом 1999—2011 рр., слід зазначити, що його величина збільшилась майже вдвічі: якщо у 1999 р. показник споживання цієї групи продуктів становив 2,0 кг на місяць на одну особу, то у 2011 р. він досягнув 3,7.

Як і для більшості показників споживання харчових продуктів протягом зазначеного періоду, зменшення обсягів споживання цих продуктів фіксувалося у 2001 р., коли показник споживання зменшився з 2,5 у 2000 р. до 2,2 кг на місяць на одну особу. Короткочасні зменшення споживання (на 0,1 показника) були помічені також у 2006 р. і у 2009 р. Суттєве зростання показників споживання у цій області спостерігалось із 2007 р., коли споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду збільшилось до 3,6 кг/за місяць на одну особу. Протягом останніх років показники споживання цієї групи продуктів тримаються у межах показників 2007 р. і становлять 3,6—3,7 кг у середньому за місяць у розрахунку на одну особу.

Споживання населенням нашої країни хліба та хлібопродуктів характеризується тенденціями до зменшення. Аналогічно до іншого стратегічного продукту харчування нашої країни — картоплі, скорочення обсягів споживання хлібопродуктів є позитивним моментом, оскільки відображає прагнення населення до більш раціонального поєднання харчових продуктів у щоденному раціоні. Як показано на рис. 6, рівень споживання вищезгаданої продукції у 1999 р. та 2011 р. залишився майже на тому ж рівні — у середньому відповідно 9,1 і 9,2 кг на місяць на одну особу.

Найвищі показники зростання споживання хліба та хлібопродуктів однією особою за місяць за весь досліджуваний період спостерігалися у 2000 р., коли досягли 10,7 проти 9,1 у 1999 р. Однак, при аналізі динаміки цього показника протягом 1999—2011 рр. помітною є чітко виражена тенденція до його зменшення: якщо у 2000—2002 рр. споживання хліба та хлібопродуктів становило 10,7 кг, то у 2006—2008 рр. воно зменшилось до 9,8—9,6, а у 2011 р. зупинились на рівні 9,2 кг на одну особу на місяць.

ВИСНОВКИ

Отже, як свідчить статистичний аналіз взаємозв'язків між станом харчуванням населення та суспільним здоров'ям, окремі об'єктивні закономірності у цьому контексті справді існують. Їх можна по-різному інтерпретувати, однак незмінним залишається висновок про те, що основний вектор забезпечення продовольчої безпеки держави повинен пролягати саме через оптимізацію соціального розвитку і покращення стану суспільного здоров'я. Як продемонстрував аналіз факторів зміни споживання основних груп продуктів харчування населенням України у 1999—2011 рр., найбільш вагому роль у формуванні стану харчування відіграють соціально-економічні фактори (рівень доходів населення, розвиток харчової промисловості, економічні кризи та ін.). Відповідно, саме у вказаному напрямку доцільно розробляти програми заходів економічного характеру щодо підвищення рівня продовольчої безпеки держави.

Література:

1. Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. McDonald Bryan L. Food Security / Bryan L. McDonald. — Polity, 2011. — 200 p.
3. Lawrence Geoffrey. Food Security, Nutrition and Sustainability / Geoffrey Lawrence, Kristen Lyons, Tabatha Wallington. — Routledge, 2012. — 320 p.
4. Hariyadi P. Beyond Food Security [Електронний ресурс] / PurwiyatnoHariyadi // The World of Food Science. — Режим доступу: <http://www.worldfoodscience.org/cms/?pid=1004751>
5. Roberts Cynthia A. The Food Safety Information Handbook / Cynthia A. Roberts. — Greenwood Publishing Group, 2001. — 312 p.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2013 р.